

VIII. IN MEMORIAM

ZBIGNIEW RADWAŃSKI (1924-2012)

W dniu 20 grudnia 2012 r. zmarł nestor prawników polskich Profesor Zbigniew Radwański. Odszedł po krótkiej chorobie, w pełni aktywności twórczej, w trakcie urzeczywistniania rozległych naukowych zamierzeń: wybitny uczyony humanista, autor fundamentalnych dzieł z wielu dziedzin prawoznawstwa, współtwórca współczesnej cywilistyki polskiej, teoretyk i historyk prawa, wychowawca wielu pokoleń młodzieży naukowej, niezastąpiony organizator życia naukowego. Autorytet moralny i sławę zdobywał dzięki talentowi, pasji dociekania, pracowitości i niesłychanej dyscyplinie intelektualnej, włożonym w badania, lecz także w liczne funkcje pełnione w życiu publicznym. Grał w nim wiele pierwszoplanowych ról. Był rektorem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk, wiceprezesem PAN, przewodniczącym jej Komitetu Nauk Prawnych, przewodniczącym Prezydium Oddziału PAN w Poznaniu, wiceprzewodniczącym Komisji do spraw Reformy Prawa Cywilnego i przewodniczącym Sekcji Prawa Cywilnego Materialnego, przewodniczącym Rady Legislacyjnej przy Prezesie Rady Ministrów, przewodniczącym Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego, redaktorem naczelnym tomów *Systemu Prawa Cywilnego* i redaktorem *Systemu Prawa Prywatnego*, wieloletnim redaktorem kwartalnika „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”. Wywarł głęboki wpływ na stan prawa i poziom legislacji także swoim recenzjami, ekspertyzami, inicjatywami, wykładami i seminariami. Za doniosłość dokonań został wyróżniony najwyższym odznaczeniem państwowym – Orderem Orła Białego.

Zbigniew Radwański pochodził z Chojnic, gdzie urodził się 31 sierpnia 1924 r. w rodzinie prawniczej; jego ojciec był notariuszem. Należał do pokolenia Kolumbów. Wojnę przeżył w Generalnym Gubernatorstwie, jej ostatnie lata na robotach przymusowych w Niemczech. Potrafił o tym opowiadać barwnie, z dystansem i poczuciem humoru. Po zdaniu matury w 1945 r. w Stargardzie Gdańskim podjął studia prawnicze na Uniwersytecie Poznańskim. Ukończył je w 1948 r. i od razu został przyjęty na stanowisko asystenta

w Katedrze Historii Państwa i Prawa Polskiego. Pod kierunkiem profesora Zdzisława Kaczmarczyka napisał pracę doktorską na temat praw kardynalnych w dawnej Polsce, którą obronił w roku 1950. Po uzyskaniu doktoratu przeszedł do Katedry Prawa Cywilnego UP. Był jej pracownikiem, z czasem kierownikiem aż do przejścia na emeryturę w roku 1994. Pod kierunkiem wybitnego uczonego, jakim był Alfred Ohanowicz, uważany za twórcę poznańskiej szkoły cywilistycznej, Zbigniew Radwański szybko pokonywał kolejne stadia kariery akademickiej. W roku 1955 ukończył pracę habilitacyjną, ale nie uzyskał habilitacji, bo tę zniósł „proradziecka” ustawa z roku 1951. Przez dziewięć lat był docentem, jakby po drodze składając – *summa cum laude* – egzaminy sędziowski i adwokacki. W 1964 r. został profesorem nadzwyczajnym, w 1977 r. – profesorem zwyczajnym. Ukoronowaniem Jego uniwersyteckiej drogi było przyjęcie funkcji rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w arcytrudnym dla uczelni okresie stanu wojennego. Trzeba mieć nadzieję, że w biografii Profesora, jaką z pewnością napisze w przyszłości ktoś z Jego licznych i już dziś znakomitych uczniów, bilans sprawowania przezeń tej funkcji zostanie szczególnie wnikliwie potraktowany. Był bowiem wielkim rektorem. W ostatnich dwóch dekadach Zbigniew Radwański wciąż pozostawał obecny w życiu macierzystej Uczelni, choć punkt ciężkości Jego aktywności twórczej przeniósł się do struktur Polskiej Akademii Nauk.

Zbigniew Radwański był przede wszystkim znamienitym prawnikiem – znawcą prawa obowiązującego. Spotkać się można z poglądem, że należał do najwybitniejszych prawników XX w., a nawet największych polskich prawników-cywilistów w całej historii nauk prawnych. Jego prace obejmowały kwestie fundamentalne dla prawnika; były ważne poznawczo i społecznie użyteczne. Wnosiły do nauki prawa cywilnego zdobycze innych nauk humanistycznych i społecznych, uwzględniały dorobek innych nauk prawnych i na inne działy prawoznawstwa oddziaływały. Szczególnie silnie zaznaczały się w nich osiągnięcia teoretyków prawa. Współpracował z nimi przez kilkadziesiąt lat, co m.in. pozwalało mu prawo ujmować jako koherentny system norm, którego części są ze sobą ściśle powiązane. Badał instytucje należące do wszystkich kodeksowych działów prawa cywilnego: części ogólnej, prawa rzeczowego, zobowiązań, prawa spadkowego i prawa rodzinnego. We wszystkich przyczyniał się do zmian judykatury i w wielu przypadkach „wymuszał” swym stanowiskiem zmiany regulacji prawnej. W opublikowanej w 1956 r. rozprawie *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Rozwój i funkcja społeczna* podważył powszechnie podówczas obowiązującą tezę o niezgodności tej instytucji z tzw. socjalistycznym systemem wartości. W pracy *Najem mieszkań w świetle publicznej gospodarki lokalami* (1961) pokazał mistrzostwo w spojrzeniu na zawarte w prawie niespójności w traktowaniu odrębnej własności lokali i ich najmu. Wydarzeniem naukowym była Jego *Teoria umów* z 1977 r. – dzieło wielkiej odwagi intelektualnej, głębokiej

przenikliwości badawczej, erudycji oraz suwerennego panowania nad technikami prawno-porównawczymi i literaturą światową. Profesor Adam Olejniczak, uczeń Zbigniewa Radwańskiego, ocenił w przemówieniu na posiedzeniu Senatu Żałobnego i Rady Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, że bez uwzględnienia ustaleń tego dzieła „nie da się obecnie napisać poprawnie żadnej pracy naukowej w zakresie prawa kontraktów”. Połączeniem wiedzy teoretycznej ze znajomością praktyki światowej była też pierwsza w polskiej literaturze prawniczej monografia poświęcona wykładni oświadczeń woli pt. *Wykładnia oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom* (1992), opracowana z pilnej potrzeby przystosowania polskiego systemu prawnego do standardów obowiązujących w krajach Europy Zachodniej. Monumentalnym zwieńczeniem dzieła życia Zbigniewa Radwańskiego pozostają *Zielona Księga* (czyli jak sam ją określał: „optymalna wizja Kodeksu Cywilnego w RP”) i *Księga pierwsza Kodeksu Cywilnego* oraz opracowane pod Jego redakcją i z Jego najczynniejszym udziałem wielotomowe systemy: publikowany w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych: *System prawa cywilnego* i powstały w ostatniej dekadzie *System prawa prywatnego*, oba stanowiące najlepsze biletory w polskiego środowiska prawniczego. Ich syntezą dla akademickiej dydaktyki są pozostawione przez Autora podręczniki: *Prawo cywilne. Część ogólna; Zobowiązania. Część ogólna* i *Zobowiązania. Część szczegółowa*.

Zbigniew Radwański był także historykiem prawa. Od historii prawa rozpoczął. Historia prawa ukształtowała Jego osobowość uczonego, pozostawała trwale obecna w Jego warsztacie. W seminarium Zdzisława Kaczmarczyka powstała Jego dysertacja doktorska: *Prawa kardynalne w Polsce*, wydana nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w roku 1952. Praca była osiągnięciem pionierskim, poświęconym tematowi ważnemu w ustroju dawnej Rzeczypospolitej; weszła do klasyki, pozostała opracowaniem którego potem już nikt monograficznie nie kontynuował. Przynosiła ona nowy interesujący materiał obrazujący genezę praw kardynalnych, zawierała opartą na rzetelnej kwerendzie i przenikliwej prawniczo argumentacji egzegezę konstytucji sejmów epoki Stanisława Augusta. „Ubocznym produktem” poszukiwań źródłowych były drukowane na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego” *Uzupełnienia do „Chronologii sejmów polskich”* Władysława Konopczyńskiego (1951). W latach pięćdziesiątych Zbigniew Radwański wspólnie z Janem Wąsickim opublikował na łamach CPH dwa ważne artykuły: *Najważniejsze zmiany w polskim prawie cywilnym w okresie Oświecenia* (1952) oraz *Wprowadzenie pruskiego prawa krajowego na ziemiach polskich* (1954). Badania nad obowiązującym prawem przez cały czas konsekwentnie łączył Autor z dociekaniem nad ich genezą i ewoluowaniem w przeszłości. Stąd zrozumiałe, że Autorowi powierzano doniosłe zadania także jako historykowi prawa. Zbigniew Radwański napisał potężny rozdział w systemie

Historia państwa i prawa Polski w latach 1918-1939 (t. V, cz. 2), poświęcony prawu materialnemu i procesowi cywilnemu w Polsce Odrodzonej oraz był głównym referentem na Ogólnopolskim Zjeździe Katedr Historyczno-Prawnych w Zajączkowie pod Poznaniem w 1995 r. Przedstawił tam swoje credo na temat prawa cywilnego w PRL. Znakomity tekst został wydrukowany w CPH w roku 1996.

Jako teoretyk prawa cywilnego ustosunkowywał się Zbigniew Radwański również do wzajemnych relacji między prawem współcześnie obowiązującym a jego przeszłością. W 1970 r. wziął udział w rozpisanej przez redakcję CPH ankiecie na temat miejsca dyscyplin historycznoprawnych wśród nauk historycznych i nauk prawnych. Żądał intensyfikacji badań nad instytucjami prawa rzymskiego oraz nad „feudalnym i kapitalistycznym prawem prywatnym”. Oczekiwał od historyków prawa, że będą rozwijali problemy „z punktu widzenia ich użyteczności dla pozytywnego prawa cywilnego”. Chciał, „by cywiliści mogli bezpośrednio zużytkować wyniki badań historycznoprawnych dla swoich potrzeb”. Podkreślał, że historycy prawa powinni dysponować dobrą znajomością prawa obowiązującego i ubolewał, że w porównaniu w czasami Wróblewskiego, Chlamtacza, Lisowskiego i Koschembahr-Łyskowskiego „zdarza się to coraz rzadziej”. Domagał się też od dogmatyków prawa zwracania baczniejszej uwagi na problemy historii prawa. Sformułował listę problemów dla cywilisty priorytetowych w badaniach historyków prawa. Obejmowała ona:

1. Rozwój instytucji prawa własności.
2. Rozwój instytucji osoby prawnej i tworów jej podobnych.
3. Historię ksiąg wieczystych na ziemiach polskich.
4. Historię ubezpieczeń na ziemiach polskich.
5. Rozwój i kształtowanie się cywilnej formy małżeństwa.
6. Sytuację prawną dzieci – w tym także dzieci pozamałżeńskich – na tle poszczególnych formacji społeczno-ekonomicznych.
7. Stosunki majątkowo-małżeńskie w dawniejszych systemach prawnych w powiązaniu z prawem spadkowym.
8. Rozwój historii prawa patentowego i autorskiego.
9. Zasady odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej w przeszłości.
10. Problem kodyfikacji polskiego prawa cywilnego w przeszłości.
11. Zagadnienie prawa podmiotowego – problem szczególnie nadający się do opracowania przez historyka doktryn politycznych” (CPH, XII, 1970, z. 1, s. 202).

Sam najczynniej uczestniczył w likwidowaniu owych „białych plam” i cieszył się, kiedy czynili to inni. Przykładem jest tu nader pochlebna recenzja monografii Andrzeja Gulczyńskiego, opublikowana już pośmiertnie na łamach LXIV tomu CPH. Swą wizję historii prawa jako propedeutyki współczesnego prawa cywilnego Zbigniew Radwański wprowadzał w życie w dy-

daktyce akademickiej, uzasadniał ją m.in. tym, że w programie studiów prawnych przedmioty historycznoprawne ulokowane bywają na pierwszym roku studiów. Była ona obecna również w Jego podręcznikach i skryptach oraz w Jego wykładach. Pamiętam, że w latach 1952 i 1953 prowadził On dla studentów drugiego stopnia na Uniwersytecie Poznańskim nader interesujący i pożyteczny wykład: *Historia źródeł polskiego prawa cywilnego*.

Nieoczekiwane odejście Profesora Zbigniewa Radwańskiego przepełnia głębokim żalem i poczuciem niepowetowanej straty

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)